

ANMELDELSER

Polen og holocaust – polsk antisemitisme

af Palle Andersen

Udgivet af forlaget ELLEKÆR

DBC – lektøruddataelse

Side 2

historie-online.dk

Side 3

Kristeligt Dagblad

Side 5

Nordisk Østforum

Side 7

DBC – lektøruddtalelse

af Poul Flou Pedersen

Kort om bogen

Beskrivelse af de polske jøders yderst udsatte situation under 2. verdenskrig, hvor de næsten frygtede de ikke-jødiske polakker mere end de tyske besættede. Endnu en vigtig beskrivelse til alle, der interesserer sig for 2. verdenskrig

Beskrivelse

De polske jøder blev jagtet af både de tyske besættede og deres polske naboer, især i landområderne. Det underbygges af en række vidnesbyrd fra de ganske få, der overlevede holocaust. I det polske samfund var der en udbredt antisemitisme, som fik mange polakker til at udlevere eller endda selv dræbe jøder, der var helt uden beskyttelse, for så at overtage deres værdier og ejendom. De polakker, der skjulte jøder, blev også udsat for omgivelsernes pres til at stoppe med det, for ellers vil de blive angivet og straffet med døden. Bogen beskriver også situationen i nutidens Polen, hvor den nationalkonservative regering presser på for at få en ny historietolkning, der skal dyrke "patriotiske værdier" og ikke fremme en "skammens kultur"

Vurdering

En meget vigtig beskrivelse, der viser en mørk og grim side af Polens historie, ikke mindst i betragtning af den helt aktuelle historiediskussion, der foregår i landet

Andre bøger om samme emne

Jan Gross' *Gylden høst* behandler også det ømtålelige emne om polakkernes antisemitisme. Det behandles skønlitterært i Kevin Linnemanns rystende *Nær Jedenew*. I *De mistede* af Daniel Mendelsohn beskrives en polsk-jødisk families skæbne under 2. verdenskrig.

historie-online

af Rasmus Christensen

Publiceret 11. juni 2018

Palle Andersen har i bogen Polen og Holocaust – polsk antisemitisme bedrevet en lille, komprimeret historie om forholdet mellem jøder og etniske polakker under Anden Verdenskrig – en historie som nok ikke er så kendt her i Danmark og som derfor er et fint bidrag til den enorme mængde Anden Verdenskrigslitteratur, der findes på de danske boghandlernes og bibliotekernes hylder. Bogen er udgivet på det lille forlag Ellekær, hvor Palle Andersen tidligere har fået udgivet bogen Holocaust, der omhandler jødeforfølgelserne i det nazistiske Tyskland.

Bogen kaster et nærmere blik på, hvordan forholdene var for jøderne i det tyskbesatte Polen og hvordan mange etniske polakker hjalp med at fange og angive jøderne til tyskerne og dermed bidrog til drabet på størstedelen af landets jødiske befolkning. I Polen er der stadig en bred opfattelse af, at etniske polakker generelt var venligsindede overfor landets jøder og hjalp dem for at undgå nazisternes jagt på dem. Polske historikere, med udgangspunkt i det polske Center for Holocaust-forskning, har i de seneste årtier forsøgt at komme denne sejlivede myte til livs og i stedet at udbrede viden om den dunkle periode i det polske folks historie. Andersen videreformidler denne viden til os danskere, i et lille og lettilgængeligt format.

Bogen berører mange facetter af det polsk-jødiske forhold, herunder hvordan jødeforfølgelsen ændrede karakter i løbet af krigsårene og hvilke dele af den polske befolkning, der bidrog til denne forfølgelse. Mange polakker hjalp i perioder jøder med at skjule sig, men i de fleste tilfælde blot for at angive jøderne til tyskerne eller 'det blå politi', der bestod af polakker, som før den tyske besættelse havde udført polititjeneste i det polske politi. Mange polakker havde sikkert til hensigt helt oprigtigt at hjælpe jøderne, men mange lod sig styre af udsigten til økonomisk gevinst, idet de afkrævede jøderne deres ejendomme for at skjule dem, eller frygten for, at naboen ville angive dem til tyskerne for at modarbejde besættelsesmagten. Disse frygtelige gerninger er tidligere blevet forklaret med, at polakkerne var tvunget til at angive jøderne af frygt for repressalier fra besættelsesmagten, men Andersen argumenterer for, i tråd med en række polske historikere, at årsagerne primært var misundelse og antisemitisme hos den jødiske befolkning.

Bogen er alt i alt en fin lille udgivelse, der viser at Palle Andersen er godt inde i stoffet og formår at formidle klart og præcis. Dog kunne bogen som helhed godt bruge en sidste redaktionel gennemgang, for at blive helt skarp i sin fremtoning. For eksempel er der et par publikationer, der henvises til i fodnoterne, som ikke findes bagerst i litteraturlisten. Hertil er der et kort over Tysklands opdeling af Polen, hvor der savnes en kildehenvisning. Er det forfatteren selv, der har udarbejdet det, eller er det lånt fra en anden publikation? I forlængelse af dette, kunne man godt

have ønsket sig, af ren æstetiske årsager, at der var brugt lidt flere kræfter på udarbejdelsen af kortet, når det nu er det eneste billede i bogen. Til sidst savnes der også angivelser af, hvem der har oversat de mange citater, der gengives i bogen. Disse mangler til trods, anbefales bogen til dem, der ønsker et nyt blik på de forfærdelige handlinger, der blev begået imod Europas jødiske befolkning, i årene omkring Anden Verdenskrig.

<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/2-verdenskrig-61-61/polen-og-holocaust>

Nazisterne gjorde den antisemitiske strømning i Polen morderisk. Forstemmende læsning, men bogen er ikke ubetinget vellykket.

Inden krigsudbruddet i 1939 boede der tre millioner jøder i Polen. Da krigen var slut, havde kun en tiendedel overlevet holocaust. Historikeren Palle Andersen viser i sin lille bog, at nazisterne ikke bragte antisemitismen til Polen, men at de gødede og kanaliserede den eksisterende antisemitisme ind i veritable pogromer. Det er forstemmende at følge forløbet. Det er rystende at læse, hvorledes intet kneb var for tarveligt og intet slag for lavt i misundelsens og smålighedens forsøg på at kanøfle jødiske landsmænd.

Op til udbruddet af Anden Verdenskrig ejede jøder en meget stor del af de polske virksomheder, men de fleste jøder var alligevel fattige. Et formidabelt billede af jødernes vilkår i Polen før Anden Verdenskrig finder man i Israel Joshua Singers "Brødrene Askenazi I-II". Den viser, hvordan antisemitismen fastholdt sit greb om sindene og den offentlige mening uanset skiftende konjunkturer. Og den bærende tese i "Polen og holocaust" lyder da også: "Hvad der krævedes fra tysk side var "blot" via stok og gulerod at skubbe polakkerne det sidste stykke vej over i en samarbejdende og morderisk antisemitisme." Andersen støtter sig i sin bog til den nyeste forskning om holocaust og skildrer, hvordan de overlevende jøder blev udstødt i indforstået foragt og deres vidnesbyrd tilsneet af fortielse.

Som læser bliver man i Andersens bog præsenteret for paroksysmer af menneskelig ondskab og infami. Der var naturligvis ingen tvivl om, at den tyske besættelsesmagt pustede til ilden og agitationen af alle kræfter, men som en polsk skolelærer noterer i sin dagbog om jødeforfølgelserne: "Folk deltog frivilligt i denne jagt uden nogen som helst tvang." I denne farlige situation var intet så nødvendigt som selvstændighed og mod, og sådanne egenskaber var fremtrædende hos den nationalkonservative Zofia Kossak-Szczuzuska (1889-1968), der oprettede en hemmelig hjælpeorganisation. Kossak-Szczuzuska mente, at hun som katolik var forpligtet på at bistå sine jødiske landsmænd, selvom hun i øvrigt forholdt sig til jøderne med foragt i sindet og på tungen. Andersen bemærker i en fodnote, at dette kan forekomme modsætningsfyldt, men at modstandskvinden var bestemt af den bibelske etik: "Alle menneskers liv, også jødernes, var hellige, fordi mennesket er skabt i Guds billede.

"Det er en pointe i Andersens fremstilling, at den moralske fejhed og dermed frygten for at stå alene var umådelig udbredt i Polen, og bogen vrimler med eksempler på små mænds trang til at spille store og stærke, når de i flok kunne lade den legaliserede ondskab få frit løb. "Polen og holocaust" er forfattet i et let tilgængeligt sprog, men der er for mange gentagelser, for lidt flow i fremstillingen og en overdreven understregning af pointerne undervejs.

<https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/fra-had-og-haan-til-holocaust>

af Vibeke Moe [Phd-stipendiat, HL-senteret, vibeke.moe@hlsenteret.no]

Den danske historikeren Palle Andersens bok *Polen og Holocaust: polsk antisemittisme* omhandler polsk-jødiske relasjoner under 2. verdenskrig, og spesielt det polske bidraget til forsøket på å utrydde Europas jøder under Holocaust. Før 2. verdenskrig var Polen et nav for jødedommen i Europa og rommet kontinentets største jødiske befolkning med omkring 3,3 millioner mennesker. Holocaust innebar utslettelsen av omkring 90 % av denne befolkningen, tilsvarende halvparten av det totale antallet jødiske ofre, en nesten ufattelig tragedie som etterlot et varig kulturelt og menneskelig tomrom i landet. Folkemordet på jødene ville ikke ha vært mulig i det omfanget det skjedde uten omfattende bistand fra lokalbefolkningen i de okkuperte områdene. Imidlertid var forholdene i Polen kanskje særlig vanskelige for jødene, og Andersens bok forsøker nettopp å beskrive hva som kan ha bidratt til dette. Boken utkommer på et tidspunkt da historien om Holocaust på nytt utgjør kjernen i en kamp om det nasjonale narrativ om 2. verdenskrig i Polen. Et av de siste tilskuddene til denne kampen kom tidligere i år, da regjeringen fikk gjennomslag for en lov som gjør det straffbart å referere til polsk involvering i Nazi-Tysklands forbrytelser. Dette bakteppet er tydelig til stede i boken gjennom et eget kapittel som drøfter de senere års utvikling i kampen om historien.

Boken konsentrerer seg om situasjonen i det såkalte Generalguvernementet, det vil si den delen av tyskokkuperte Polen som ikke direkte var innlemmet i Tyskland. Området utgjorde omtrent en tredjedel av Polen, men en stor andel av den jødiske befolkningen (rundt to tredjedeler) bodde der. I forbindelse med iverksettelsen av Aktion Reinhard fra sommeren 1942 begynte likvideringene av ghettoene i Generalguvernementet, med påfølgende deportasjoner av jødene. Etter gjennomføringen av de ulike faser av folkemordet, med ghettofisering, likvidering av ghettoer, deportasjoner til «nye bosettinger» og massedrap i konsentrasjons- og dødsleirer, fulgte en periode der titusener av polske jøder befant seg på flukt fra de antijødiske forfølgelsene. Dette var jøder som hadde unnluppet de tyskdrevne aksjonene og som i denne perioden i stor grad var avhengige av bistand fra den polske lokalbefolkningen for å overleve. Bokens påstand om at disse menneskene hadde «mere at frygte fra polakker end fra tyskere» (s. 9) må forstås som en beskrivelse av denne akutte situasjonen, ikke som en analyse av ideologi – det er ingen tvil om at målet for den nazistiske politikken var utslettelsen av hele den jødiske befolkningen. Både tyske nazister og ulike deler av den polske befolkningen deltok i aksjonene, men praktiske forhold bidro til å gjøre trusselen fra de polske antisemittene særlig stor i denne fasen. Dette gjaldt ifølge Andersen først og fremst på landsbygda, der det var vanskelig å finne skjul og der angiveri var utbredt. For jøder som skjulte seg på den «kristne» siden i storbyen Warszawa (utenfor ghettoen) var situasjonen annerledes, med flere muligheter til å forsvinne i mengden og dermed høyere overlevelse. Andersen viser her til en overlevelsesrate på 40 prosent (s. 118).

Andersen peker på mange forhold som bidro til å gjøre situasjonen vanskelig for jødene. Fra tysk side ble det utdelt belønninger for deltakelse i antijødiske aksjoner og for å avsløre jøder som lå i skjul, samt at det ble innført dødsstraff for dem som hjalp jødene. Et system med polske «gisler» bidro til å gjøre angiveriet så utbredt. Det forelå også trusler om kollektive straffer. Straff kunne imidlertid unngås hvis man avslørte andre som holdt jøder skjult. Denne kombinasjonen av terror og belønning ble fulgt opp av antijødisk propaganda som skulle påvirke polakkene ideologisk. Imidlertid var den polske antisemittismen intens, utbredt og voldelig – dog ikke genocidal – lenge før krigsutbruddet, og det virker plausibelt når Andersen gjør denne faktoren til hovedforklaring på polakkenes bidrag til folkemordet.

I boken gis det ingen omfattende beskrivelser av antisemittismens historie i Polen, men noen linjer trekkes i et tidlig kapittel. Fremstillingen berører blant annet betydningen av den katolske kirkes antijudaistiske tradisjon. Sentrale forestillinger i denne tradisjonen, som at «jøden» er kristusmorder, eller den såkalte ritualmordanklagen, der jødene ble beskyldt for å ta livet av kristne spedbarn, lå bak rykteflommer og pogromer gjennom flere hundreår, til etter 2. verdenskrig. Andersen viser også til andre utviklingstrekk i antisemittismens historie, blant annet til fremveksten av en polsk nasjonal selvbevissthet, som definerte jøden som nasjonalt fremmed, og til forestillingen om «jødebolsjeviken». Dette er for øvrig elementer som ikke er særegne for Polen, men som står sentralt i hele den europeiske antijødiske idétradisjon.

Kildegrunnlaget til Andersen utgjøres primært av rettsdokumenter og jødiske vitnemål fremlagt i verkene til den polske psykologen Barbara Engelking og historiker Jan Grabowski. Mange av vitnemålene ble innsamlet i perioden 1945–48, altså i årene umiddelbart etter krigens slutt. Boken inneholder en del sitater fra materialet, hvilket bidrar til å levendegjøre de dramatiske fortellingene. Det er alltid en viss usikkerhet knyttet til muntlige kilder, ikke minst når det gjelder annenhåndsfortellinger, som det i stor grad gjør i dette tilfellet. Materialet er imidlertid svært omfattende og inneholder ifølge Andersen mange fellestrekk som styrker troverdigheten. Det er under alle omstendigheter ikke detaljene som er mest sentrale i denne presentasjonen, men de bredere tendensene i hendelsesforløpet. Flere av sekundærkildene som Andersen benytter, har skapt oppstandelse i Polen gjennom sine betimelige nyanseringer av en historieformidling der polakkene er blitt fremstilt enten som ofre eller heltedige redningsmenn under Holocaust. Dette gjelder ikke minst Jan T. Gross, forfatter av boken *Naboer*, om massakren i byen Jedwabne. En noe mer kritisk distanse til kildene og større grad av drøftelse ville likevel ha styrket Andersens verk. Den polske historikeren Dariusz Stola har blant annet påpekt at både Grabowski og Gross enkelte steder angir tall på usikkert grunnlag. Et eksempel gjelder nettopp massakren i Jedwabne, der Andersen opererer med 1600 jødiske ofre, formodentlig med henvisning til Gross. Anslagene i forskningslitteraturen for øvrig varierer stort, Stola (2003) anslår 400–800 som et rimeligere estimat.

Den polske deltagelsen i jødeforfølgelsene under 2. verdenskrig har vært gjenstand for økende oppmerksomhet de siste tiår, både innen forskning og i skjønnlitteraturen. Palle Andersens bok er et kortfattet, men velskrevet skandinaviskpråklig bidrag til dette arbeidet.

Referanser

Stola, Dariusz (2003), "Jedwabne: Revisiting the Evidence and Nature of the Crime" i *Holocaust and Genocide Studies* 17(1): 139–152.

©2018 Vibeke Moe. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Vibeke Moe (2018) «Polen og Holocaust – polsk antisemittisme», Nordisk Østforum 32, 111–113. <http://dx.doi.org/10.23865/noros.v32.1386>

<https://tidsskriftet-nof.no/index.php/noros/article/view/1386>